

سال هفتم / تابستان ۱۳۹۷

مروری اجمالی بر تربیت اسلامی؛ با تأکید بر نقش رسانه

• حجت سلیم^۱

چکیده

در دهکده جهانی، وضعیت فرهنگ عمومی و نظام‌های ارزشی از یکدیگر متأثر می‌شوند و تغییر می‌یابند. پویایی هر نظام تربیتی در این است که اصول، روش‌ها و کارکردهای خود را از حالت ایستا خارج کند و بتواند خواسته‌هایش را متناسب با دگرگونی‌های محیطی، شاداب و زنده نگه دارد. تربیت اسلامی فرآیند دقیق و وسیعی است که قطعاً ویژگی‌های ذاتی هر یک از رسانه‌ها در تعیین میزان تأثیرگذاری آنان در این فرآیند اثرگذار است؛ اما ایجاد نظامی دقیق از رسانه‌ها که هر یک نقش خود را در حوزه تربیت ایفا می‌کنند دور از دسترس نیست. در چنین فضایی نباید انتظار داشت که بدون داشتن یک برنامه حساب‌شده، دقیق و بنیادین رسانه‌ها بتواند بیشینه کارایی و اثربخشی خود را در عرصه تربیت اسلامی داشته باشد و یا حتی دچار کژکارکردهای تربیتی نشود. در میان انبوه مطالعات و نظرات گوناگون طرح‌شده در زمینه تربیت اسلامی، پژوهش حاضر بر اساس بررسی ۳۵ منبع، سعی داشته است تا نمایی کلی از فرآیند تربیت اسلامی را به صورت یکجا و با تأکید بر دیدگاه‌های رسانه‌ای در برابر دیدگان محققان و فعالان حوزه رسانه قرار دهد و از این طریق زمینه‌های ابتدایی برای ادراک و کاربست بهتر اصحاب رسانه از تربیت اسلامی و نهایتاً فعالیت کارآمد و اثربخش رسانه‌ها در این عرصه را فراهم آورد.

واژگان کلیدی: تربیت اسلامی، دین و رسانه، رسانه تربیتی، کارکرد تربیتی رسانه.

---

^۱ کارشناسی ارشد گروه علوم نوین ارتباطات دانشکده ارتباطات دانشگاه صداوسیما جمهوری اسلامی ایران
hojat.salim@gmail.com

مقدمه

تحقق آرمان‌های هر جامعه‌ای در گرو تربیت نسل‌هایی مجاهد، عالم، آزاده و اخلاق‌مدار است. بی‌شک احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملت‌ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان تنها در سایه چنین سرمایه انسانی متعالی قابل دسترسی خواهد بود (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰، ۱).

تربیت اساساً موضوعی ارتباطی است (فروزان و نقیب‌السادات، ۱۳۹۵)؛ حال آن که در دهکده نوین جهانی فشردگی زمان و مکان باعث تأثیرات زیادی بر فرهنگ عمومی بدون در نظر داشتن مرزهای جغرافیایی شده است (محمدی، ۱۳۹۳). البته باید توجه داشت که علاوه بر گونه جدید همزیستی فرهنگی ملت‌ها در کنار هم، پایه‌های اعتقادی، بنیان‌های معرفتی و آرمان‌های پیش روی انقلاب اسلامی که قویاً مبتنی بر اصول تربیت اسلامی است، از بدو تولد مورد هجوم دشمنان و بدخواهان بوده است و بی‌شک نظام فرهنگی این جامعه به عنوان یکی از اصلی‌ترین اهداف جنگ نرم دشمن قرار گرفته است.

رسانه‌ها نهادهایی هستند که با اصلاح آن‌ها امید است که تقوا در جامعه گسترش یابد و کل جامعه اصلاح بشود (امام خمینی، ۱۳۸۹). در این حالت محتوای رسانه‌ها نه صرفاً یک کالای ارتباطی خنثی، بلکه کالایی است که تربیت و تقویت نیروی انسانی صحیح و متعالی به‌دست آن است (همان). در صورت اتخاذ چنین رویکردی رسانه‌ها با ویژگی‌های منحصر به فرد و موقعیت قابل توجه خود (که برای پرهیز از طولانی شدن کلام از ذکر آن‌ها خودداری کرده‌ایم) می‌توانند بیشینه مقدار نقش‌آفرینی را در راستای پیشرفت و سعادت جامعه ایرانی داشته باشند و به عنوان یک مربی به خدمت ملت ایران بشتابند (همان).

این معنی به وضوح و به کرات در اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی نمایان است. بنیان‌گذار انقلاب اسلامی امام خمینی به صراحت رسانه‌ها را از عوامل اساسی رشد و اصلاح جامعه می‌دانستند، تا آنجا که تصریح می‌کنند: «بالاخره یک رادیو تلویزیون اسلامی و مربی جامعه [باید داشته باشیم]. در طول مدتی که شاه، محمدرضا شاه مخلوع، این تلویزیون را تحت سیطره خودشان داشتند، کوشش می‌کردند که جوان‌های ما را منحرف کنند... این باید درست بشود، باید متحول بشود. باید رادیو - تلویزیون‌ها، مربی جوان‌های ما، مربی مردم کشور باشد» (همان، ج ۱۲، ۳۲۵). مقام معظم رهبری نیز در توصیف هدف صداوسیما جمهوری اسلامی می‌فرماید: «[هدف] تأثیر گذاشتن بر روی انسان‌ها؛ کشاندن آن‌ها به سمت آن انسانی که اسلام و بینش انقلابی اسلامی، آن را می‌خواهد به وجود بیاورد [است]» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰).

تربیت اسلامی فرآیند دقیق و وسیعی است که قطعاً ویژگی‌های ذاتی هریک از رسانه‌ها در تعیین میزان تأثیرگذاری آنان در این فرآیند اثرگذار است؛ اما نباید از نظر دور داشت که در ذیل سپهر تربیتی کشور ایجاد نظامی دقیق از رسانه‌ها که هر یک نقش خود را در حوزه تربیت ایفا می‌کنند دور از دسترس نیست (میرخندان، ۱۳۹۳) و به نظر می‌رسد که این خلاء خود یکی از عواملی است که از دستیابی حداکثری به کارکرد تربیت اسلامی در رسانه‌ها کاسته است. این امر زمانی اهمیت مضاعف پیدا می‌کند که «کارکرد اصلی و تأسیسی رسانه‌های سنتی اسلامی (به جز مدارس علوم دینی) کارکرد ارشادی بوده است» (باهنر، ۱۳۸۵، ۱۴۱). به طور کلی به نظر می‌رسد که گام‌های برداشته‌شده از سوی رسانه‌ها در جهت تحقق کارکرد تربیت اسلامی، تاکنون به جهت عدم ابتناء کامل بر یک سری اصول و قواعد نظری محکم و متقن از اثربخشی و کارایی بالایی برخوردار نبوده است.

از نظر نگارنده اولین قدم برای پوشش مسائل یادشده افکندن نگاهی بر عرصه وسیع تربیت اسلامی از منظر ارتباطی و رسانه‌ای است. نگاهی که فهم و شناخت شرایط و الزامات تربیت اسلامی رسانه‌ای، چالش‌ها و فرصت‌های آن و خلاءهای موجود در نظام تربیتی موجود را حاصل کند و در نهایت در گام‌های پژوهشی بعدی جایگاه رسانه‌ها به عنوان عنصری از نظام کلی تربیت اسلامی کشور معلوم و راهکارهای تحقق تربیت اسلامی در آن روشن شود. از آن جایی که مباحث تربیت اسلامی، حوزه مطالعاتی عمیق و نسبتاً پیچیده‌ای است که گاه نگرش‌های متفاوتی نیز در آن یافت می‌شود؛ ورود و کسب دیدگاه اجمالی اولیه از این حوزه برای فعالان سایر حوزه‌های پژوهشی چندان سهل و ساده نیست. به همین منظور در پژوهش حاضر با مطالعه ۳۵ منبع^۱ در حوزه تربیت اسلامی شامل ۱۰ پایان‌نامه، ۲۲ مقاله و ۳ کتاب، مروری اجمالی بر عرصه وسیع تربیت اسلامی انجام گرفته و نمایی کلی از آن برای خواننده ارائه شده است. سعی بر این بوده است تا چینش مطالب، دسته‌بندی مفاهیم و رویکرد ارائه مطلب همگی مناسب فهم و کاربرست در حوزه ارتباطات و رسانه باشد.

تربیت اسلامی

در لغت تربیت با دو ریشه «ر ب ب» و «ر ب و» در ارتباط است و ریشه اول به معانی گوناگون چون در حضانت (در دامن خود پروردن)، اصلاح، تدبیر (پایان کاری را نگریستن)، خوب رسیدگی کردن، سرپرستی و تکمیل (به اتمام رساندن و کامل کردن)، تأدیب (ادب آموختن)، چیزی را ایجاد کردن و به تدریج تکامل بخشیدن و سوق دادن شیء به سوی کمال و رفع کمبودها به کار

^۱ منابع مورد استفاده در انتهای مقاله پیوست شده است.

رفته است و ریشه دوم به معانی متعددی مانند ازدیادشدن، تغذیه کردن، بالارفتن، رشد و نمو کردن و تهذیب کردن به کار رفته است (اعرافی و موسوی، ۱۳۹۱). در تفسیر نمونه در این باره چنین آمده است: «رب در اصل به معنای مالک و صاحب چیزی است که به تربیت و اصلاح آن می پردازد و باید توجه داشت که رب از ماده «ر ب ب» است، نه «ر ب و» (یعنی ماده اشتقاق آن مضاعف است و نه ناقص) و به هر روی، در معنای آن پرورش و تربیت نهفته است» (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۶۰، ج ۱، ۱۵۴). «منظور از تربیت فقط فراگیری نیست، بلکه بالاتر از فراگیری یک چیز دیگری وجود دارد که آن تربیت به معنای خاص است، چون تربیت در اصطلاح عام شامل تعلیم هم می شود. پس تربیت در اصطلاح خاص چیزی غیر از تعلیم است و تعلیم به معنی یادگرفتن است، اما تربیت به معنای شدن و به شکل خاصی درآمدن و یک هویت درست و مطلوب را پیدا کردن است که شامل تربیت اخلاقی، تربیت دینی و به اصطلاح تزریق اخلاقیات در وجود انسانی می شود و لذا آدمی که صبر، شجاعت یا حلم را با تربیت یاد می گیرد، این آدم مثل کسی است که از رحم مادر شجاع یا حلیم به دنیا آمده باشد، یعنی خصیصه شجاعت و حلم جزو طبیعت او می شود» (زارع، ۱۳۹۰، ۳۶).

تربیت فرایند وسیعی است که علاوه بر آگاه سازی و انتقال اطلاعات (آموزش^۱)، مربی مورد نظارت و مراقبت قرار می گیرد و به سمت انجام یا ترک رفتار یا عملکرد و شناخت آسیب ها و لغزشگاه ها (پرورش^۲) نیز نائل می شود. به این ترتیب می توان تربیت را معادل آموزش و پرورش^۳ دانست (شاملی، ۱۳۷۹، ۲).

تعلیم و تربیت، بحث ساختن افراد انسان هاست. اساس تربیت پروراندن و شکوفاکردن روح انسان هاست. از نظر دین اسلام انسان دارای یک سلسله استعداد های جسمی و یک سری قوا و استعداد های روحی است که باید پرورش یابد (مطهری، ۱۳۸۲). می توان گفت تربیت آن نظامی است که استعداد های بشر را شکوفا می کند، انسان را در سیر تکامل به مقام انسان کامل، رشد می دهد و او را به هدف خلقت نائل می سازد (صفایی حائری، ۱۳۹۰).

نکته ای مهم این است که تربیت صرفاً پرورش استعدادها و شکوفاکردن آنها نیست، بلکه شکوفاکردن استعدادها در جهتی خاص و منطبق بر فطرت است (حسنی، ۱۳۸۰). هر وضعیتی که براساس طبیعت و تابع فطرت انسان، او را به سمت شکوفاکردن استعدادها و رسیدن به اهدافش یاری می رساند؛ در نظام کلی تربیت اسلامی جای می گیرد (فروزان و نقیب السادات، ۱۳۹۵).

¹ teaching

² training

³ education

می‌توان تربیت را از یک منظر کل‌نگر در دو مرحله قرار داد، اول شناخت استعداد‌های انسانی انسان و پرورش دادن آن‌ها و نه ضعیف کردن آن‌ها و سپس در مرحله بعد ایجاد نظامی از این استعدادها به گونه‌ای که وجود انسان در تعادل قرار بگیرد و هیچ‌گونه افراط و تفریطی در او راه نداشته باشد و از هر استعدادی دینی بهره و حظ متناسب خود را بردارد (مطهری، ۱۳۸۲). در نهایت بر این اساس می‌توان گفت: «تربیت اسلامی، پرورش همه جوانب فکری، عاطفی، جسمی و اجتماعی شخص مسلمان و سامان‌دهی رفتار او بر اساس مبادی و تعالیم اسلامی است با این هدف که اهداف اسلام در حوزه‌های مختلف زندگی تحقق یابد» (صبحی طه، ۱۹۸۳: ۹).

انواع تربیت

تربیت اخلاقی: «تربیت اخلاقی به فرایندی که منجر به ایجاد عادت، طبیعت ثانوی و یا ملکاتی که با اختیار و تلاش پیگیر در روح بشر بوجود می‌آید، اشاره دارد. این طبیعت ثانوی ساختار جدیدی است در برابر طبیعت اولیه انسان‌ها که از ابتدا با هرکس هست. برخلاف بسیاری دیگر از حیوانات، انسان‌ها از نظر صفات، توانایی‌ها و ویژگی‌های اولیه طبیعی، در بیشتر موارد ضعیف‌اند و چگونگی ساختار این صفات و ویژگی‌ها به خود آنان سپرده شده است» (مطهری، ۱۳۶۸: ۷۵-۷۴).

«هدف اصلی در تربیت اخلاقی، فراهم کردن شرایط و زمینه‌ای است که فرد بتواند نفس خود را کنترل کند و منظور از نفس در اینجا همان امیال و خواهش‌ها هستند که با عواطف سروکار دارند. هدف از کنترل نفس این است که فرد به یک تعادل روحی برسد و اگر افراد بتوانند نسبت به عواطف و احساسات خود آگاه شوند، بهتر می‌توانند آن‌ها را کنترل کنند و این‌ها وسایل تحقق هدف تربیت دینی‌اند» (سلحشوری، ۱۳۹۰: ۱۲). «تربیت اخلاقی پایه و اساس تربیت معنوی است و باید در ابتدا صفات رذیله را از خود دور کنیم تا بتوانیم به تربیت معنوی برسیم» (همان، ۱۳).

تربیت معنوی: «اساس تربیت معنوی مراقبت از خود است. ایده مراقبت از خود اگرچه کاملاً به حوزه معنویت مربوط می‌شود، اما بخشی مهم از آنچه که بیشتر افراد در این زمینه درک می‌کنند، از حوزه دین سرچشمه می‌گیرد و تحقق واقعی آن در گرو دین است» (همان، ۱۲). «این جنبه از نظام تربیتی، در تربیت انسان با تقوا و مخلص، با ایمان راسخ به وحدانیت پروردگار و توانایی مطلق او در تسلط به زندگی موجودات و گرایش به طبیعت با اعتقاد به ترس از خدا و پیروی از واجبات او آشکار است؛ انسانی که در هر حال و در هر زمان و در هر موقعیت، به یاد خدا زاهدانه زندگی می‌کند، پیوسته به او متوسل می‌شود و از او هدایت می‌پذیرد به این اعتقاد که او کفایت‌کننده ما و بهترین وکیل است» (سارلی، محمدی، و مولایی، ۱۳۹۶، ۵).

تربیت عقلانی: «تربیت عقلانی روشی جهت پرورش و شکوفایی استعداد تعقل نهفته در انسان به منظور دستیابی به حقیقت و واقعیت است. تربیت عقلانی تربیتی است که انسان را به تشخیص درست برساند، به گونه‌ای که فرد بتواند مصالح و مفاسد را به خوبی تمییز دهد و خیر و صلاح را برگزیند» (اصلانی، ۱۳۸۹: ۴). به عبارت دیگر تربیت عقلانی را می‌توان تکیه بر درک و فهم ناشی از بصیرت عقلانی برای انجام اعمال به دور از اشتباه و گمراهی، و استفاده از عقل به عنوان عامل کنترل هواهای نفسانی و عامل ایجادکننده صبر و بردباری، دانست (سارلی، محمدی، و مولایی، ۱۳۹۶).

تربیت اجتماعی: «نظام روابط اجتماعی مبتنی بر انس و محبت، اتحاد و دوستی، عدالت و حق‌جویی، تواضع و فروتنی، نیکی و احسان و عفو و بخشش، زمینه رشد ابعاد مختلف شخصیت انسان را در جامعه اسلامی فراهم می‌سازد. استمرار روابط خویشاوندی و نیاز انسان به شرکت در این روابط، موضوعی مورد تأکید است» (همان، ۵).

در فرهنگ علوم رفتاری، در مورد تربیت اجتماعی یا جامعه آمده است: «تربیت فرایندی است که به وسیله آن فرد راه‌ها، افکار، معتقدات، ارزش‌ها، الگوها و معیارهای فرهنگ خاص خود را یاد می‌گیرد و آن‌ها را جزو شخصیت خویش می‌کند». خودکفایتی، ابراز وجود، استقلال، خودپنداری، خودرهبی، رقابت، همکاری، نوع دوستی، هویت‌جویی و... از جمله مفاهیم عمده تربیت اجتماعی هستند (پورکریمی هاوشکی و نادر بیگدیلو، ۱۳۹۲).

تعریف مبانی، اصول و روش‌های تربیت

«مبانی، مفاهیم توصیفی از هست‌ها و واقعیات است. مبانی تربیت قانونمندی‌های شناخته‌شده (قضایای حاوی است) در حوزه دین، فلسفه و علوم مرتبط با انسان است که به طور خاص شامل روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی و حقوق می‌شود و همچنین به عنوان ویژگی‌های عمومی انسان شناخته می‌شوند» (حسینعلی‌پور، ۱۳۸۸، ۷۵).

«اصول عبارت است از بایدهای ناشی از هست‌های ساختاری انسان که راهنمای ما در تدابیر تربیت هستند» (فرحناک، ۱۳۹۱، ۸۱). «اصل دارای رابطه‌ای یک‌جانبه با مبنا در قالب اشتقاق از آن است. اصل‌ها همان قوانین حاکم بر رفتار تربیتی است که با توجه به ظرفیت‌ها و استعداد‌های متربی، یعنی مبانی انسان‌شناسی شکل گرفته است. اگر چه این ارتباط به معنای اشتقاق یکپارچه در رابطه علی و معلولی نیست به معنای توجه به زیرساخت‌های وجودی در تدوین قوانین تربیتی است» (اصلانی و بهشتی، ۱۳۹۲: ۱۵-۱۴).

معمولاً اصول تعلیم و تربیت، قواعد همگانی است که می‌توان آن‌ها را به منزله دستورالعملی کلی در نظر گرفت و از آن به عنوان راهنمای عمل در تدابیر تربیتی استفاده کرد؛ یعنی این اصول

مبنای استخراج روش‌های تربیتی به شمار می‌رود و روش‌ها مترتب و متفرع بر این اصول است (واحدی، غریبی ممسنی، ۱۳۹۴).

«ارتباط اصول با روش‌ها در قالب حاکمیت اصول بر آن‌ها توجیه می‌شود. این ارتباط صرفاً از لحاظ کارایی و سودمندی روش به منظور دستیابی به هدف مورد نظر است؛ از این رو اینکه گفته می‌شود روش‌ها از اصول گرفته می‌شود به این معنا نیست که روش‌ها معلول اصول است بلکه اصول صرفاً تبیین‌کننده چگونگی استفاده از آن‌ها است» (اصلائی و بهشتی، ۱۳۹۲: ۱۵).

«روش‌های تربیتی از سنخ اصول (دستورالعمل‌های بایدی) هستند و فرقیشان با اصول در دو چیز است: یکی این که از اصول جزئی‌تر هستند و دیگری اینکه بر خلاف اصول که تخلف‌ناپذیرند، روش‌های تربیتی می‌توانند با توجه به شرایط تغییر کنند و متفاوت باشند» (باقری، ۱۳۷۴). «روش کار نشان می‌دهد که چگونه می‌توان از اصل یا اصول استفاده کرد. روش کار وظایف عملی یک مربی را مشخص می‌کند و به مربی کمک می‌کند که شیوه کار را فرا بگیرد» (حسینعلی‌پور، ۱۳۸۸، ۷۶).

در نهایت باید گفت که مبانی پایه و اساس استخراج و استنباط اصول تربیتی است و این اصول تربیتی هستند که جهت‌دهنده و تعیین‌کننده روش‌های تربیتی هستند.

تصویر ۱- ارتباط بین مبانی، اصول و روش‌های تربیت

مبانی تربیت اسلامی

- هستی‌شناسی اسلامی
- انسان‌شناسی اسلامی
- معرفت‌شناسی اسلامی
- ارزش‌شناسی اسلامی

اصول تربیت اسلامی

- توازن کارهای ثابت و متغیر
- رعایت اولویت‌ها

- هماهنگی با فطرت
- اعتدال
- جامعیت
- نیاز آفرینی
- رشد تکوینی
- هدایت خواهی
- حکمت جویی
- بهره‌گیری از اراده
- تلازم عقل و علم
- تناسب عقل و علم
- انسانیت دوستی
- تقابل عقل و جهل
- جذب و دفع
- پیوند تربیت و معنویت
- انتخاب موقعیت مناسب
- عمل‌گرایی - آرزو‌گرایی
- امیدواری - یأس‌گرایی
- آخرت‌گرایی - دنیا‌گرایی
- تعقل و ورزی - غفلت‌گرایی
- تواضع‌گرایی - تکبر‌گرایی
- پرهیز از رفاه زدگی
- تربیت به عمل
- مطابقت رفتار با گفتار
- کرامت
- محبت و احترام
- توجه به تفاوت‌های فردی
- تقدم تزکیه بر تعلیم
- تقدم اصلاح مربی بر مربی
- تأثیر اراده فردی در تعلیم و تربیت
- تدریجی و مستمر بودن
- انتخاب آزادانه
- اهتمام به آراستگی ظاهر و هماهنگی آن با باطن
- مقدم بودن خودسازی بر دگرسازی
- ضرورت مربی برای هر فرد

روش‌های تربیت اسلامی

- نیروی فکر
- تبشیر و انذار
- استفهام
- ساده بیان کردن مسائل
- موعظه
- پیشگیری و کنترل
- الگوسازی
- کیفر و پاداش
- داستان و امثال
- عادت دادن
- بیان پیامدها
- پرهیز از ایجاد عادات غلط
- مطایبه، تفریح و بازی
- پرهیز از معاشرت با صاحبان ردائل
- ایجاد فضای اخلاقی در جامعه
- جذبه و آراستگی
- پرورش تفکر اخلاقی
- تحریک انگیزه‌های ایمانی
- تزکیه
- عبرت
- یادآوری سرمایه‌های انسانی
- ابراز توانایی‌ها

- محاکمه عقلی
- ترغیب، تشویق و تهدید
- آموزش گناهان
- تکرار، تلقین
- محبت و ملامت
- تکریم
- عادت دادن
- عبادی

روش‌های تربیت اسلامی را می‌توان بر اساس معیارهای مختلف در دسته‌های متفاوتی قرار داد. در اینجا بر اساس معیارهایی که بتواند ما را در راستای اهداف تحقیق‌مان یاری برساند چند معیار و دسته‌بندی مختلف پیشنهاد می‌شود. باید توجه داشت که دسته‌بندی‌های مذکور و جایابی هر یک از روش‌ها در هر دسته‌ای صرفاً جهت کمک به ایجاد چارچوب‌های ذهنی چندبعدی و مناسب برای درک و تجزیه و تحلیل بهتر مسائل ارائه می‌شود. احتمال این وجود دارد که بتوان دسته‌بندی‌های دیگری نیز پیشنهاد داد یا یک روش را همزمان در دسته‌های مختلفی جایابی کرد و یا حتی روشی را نتوان در هیچ دسته‌ای جایابی کرد.

• دسته‌بندی اول – روش‌های خاص و روش‌های عام

۱- روش‌های تربیتی خاص

این روش‌ها به دلایل مختلفی که اغلب برخاسته از ویژگی‌ها و قابلیت‌های ذاتی رسانه‌هاست تنها از طریق رسانه‌ها قابل اجراست و یا بدون حضور رسانه‌ها استفاده از آن روش‌ها با اثربخشی و کارایی کمی همراه خواهد بود. به عبارت دیگر این روش‌ها کارویژه‌های تربیتی رسانه‌ها هستند.

۲- روش‌های تربیتی عام

این روش‌های تربیتی را رسانه‌ها نه به دلیل رسانه تربیتی بودنشان بلکه به خاطر حضورشان در فرایند تربیت اسلامی باید اجرا کنند. شاید بتوان گفت رسانه با این دسته از روش‌ها نه اینکه به طور مستقیم دست به تربیت بزند بلکه از غیرتربیتی بودن و اختلال در فرایند کلی تربیت فاصله می‌گیرد.

جدول ۱- روش‌های تربیتی خاص و عام

روش‌های تربیتی خاص	روش‌های تربیتی عام
نیروی فکر - ساده بیان کردن مسائل - پیشگیری و کنترل - الگوسازی - داستان و امثال - بیان پیامدها - ترغیب، تشویق و تهدید - تکرار، تلقین - تبشیر و انذار - پرهیز از ایجاد عادات غلط - مطایبه، تفریح و بازی - پرهیز از معاشرت با صاحبان ردائل - ایجاد فضای اخلاقی در جامعه - جذب و آراستگی - عبرت - یادآوری سرمایه‌های انسانی - ابراز توانایی‌ها - عادت دادن.	استفهام - موعظه - کیفر و پاداش - عادت‌دادن - محاکمه عقلی - آموزش گناهان - پرهیز از معاشرت با صاحبان ردائل - پرورش تفکر اخلاقی - تحریک انگیزه‌های ایمانی - تزکیه - محبت و ملامت - تکریم - عبادی.

• دسته‌بندی دوم - روش‌های زمینه‌ساز و روش‌های تربیت‌گر

۱- روش‌های تربیتی زمینه‌ساز

«محیط، مجموعه عوامل و شرایطی است که آدمی را در خود غوطه‌ور ساخته و یا به گونه‌ای او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین محیط می‌تواند، به طور مستقیم و یا غیر مستقیم باعث تغییر هویت افراد شده و بر سرشت‌های موروثی غلبه کند» (یگانه‌ریخته‌گر، ۱۳۹۰: ۱۴۶-۱۴۵)، «پس در تربیت افراد، باید نهاد آن‌ها را نیز به دست گرفت تا در معرض آسیب‌های گوناگون اجتماعی قرار نگیرند» (سارلی، محمدی و مولایی، ۱۳۹۶: ۱۵). در این دسته از روش‌های تربیتی، رسانه محیط و خود متربی را به گونه‌ای نشان می‌دهد که او به سمت اهداف تربیتی تحریک می‌شود و انگیزه می‌یابد و نهایتاً زمینه عمل را برای متربی فراهم می‌کند.

امیرمؤمنان علی علیه السلام پس از جنگ جمل مردم بصره را مذمت می‌کند: «وَالْمُقِيمُ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ مَرْتَهَنٌ بِذَنْبِهِ وَ الشَّاحِصُ غَنَكُم مَّتَدَارِكُ بِرَحْمَةٍ مِنْ رَبِّهِ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳). آن که در میان شما زندگی می‌کند در گرو گناه خود است و آن که از بین شما رفته مشمول رحمت خداست. امام‌علیه‌السلام در نامه‌ای به حارث همدانی چنین توصیه می‌کند: «وَأَسْكُنِ الْأَمْصَارَ الْعِظَامَ فَإِنَّهَا جِمَاعُ الْمُسْلِمِينَ، وَ اخْذَرْ مَنَازِلَ الْعُفْلَةَ وَ الْجَفَاءِ وَ قَلَّةَ الْأَعْوَانِ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ» (همان، نامه ۶۹). در شهرهای بزرگ مسکن گزین که آنجا مرکز اجتماع مسلمین است، از اقامت در مراکز غفلت و ستمکاری و آنجا که مددکاران بر طاعت خدا اندکند، بپرهیز.

۲- روش‌های تربیت‌گر

در این دسته روش‌هایی قرار می‌گیرد که رسانه به طور مستقیم دست به پرورش استعدادها و ساختن انسان‌ها می‌زند.

جدول ۲- روش‌های تربیتی زمینه‌ساز و تربیت‌گر

روش‌های تربیتی زمینه‌ساز	روش‌های تربیتی تربیت‌گر
نیروی فکر - پیشگیری و کنترل - داستان و امثال - ترغیب، تشویق و تهدید - تکرار، تلقین - پرهیز از معاشرت با صاحبان رذائل - ایجاد فضای اخلاقی در جامعه - پرورش تفکر اخلاقی - جذب و آراستگی - یادآوری سرمایه‌های انسانی - ابراز توانایی‌ها - پرهیز از ایجاد عادات غلط.	استفهام - موعظه - کیفر و پاداش - عادت‌دادن - محاکمه عقلی - آموزش گناهان - پرهیز از معاشرت با صاحبان رذائل - پرورش تفکر اخلاقی - تحریک انگیزه‌های ایمانی - تزکیه - محبت و ملامت - تکریم - عبادی - بیان پیامدها - ساده بیان کردن مسائل - عبرت - عادت‌دادن - مطایبه، تفریح و بازی - پرهیز از ایجاد عادات غلط - الگوسازی - تبشیر و انذار - تکرار، تلقین - ترغیب، تشویق و تهدید.

• دسته‌بندی سوم - روش‌های آگاهی‌بخش، روش‌های گرایش‌ساز، روش‌های تذکردهنده

۱- روش‌های تربیتی آگاهی‌بخش

این روش‌ها اصولاً در مراحل اولیه تربیت قرار می‌گیرند؛ جایی که متربی از لحاظ شناختی نسبت به مسائل و مواد تربیتی آگاه می‌شود.

۲- روش‌های تربیتی گرایش‌ساز

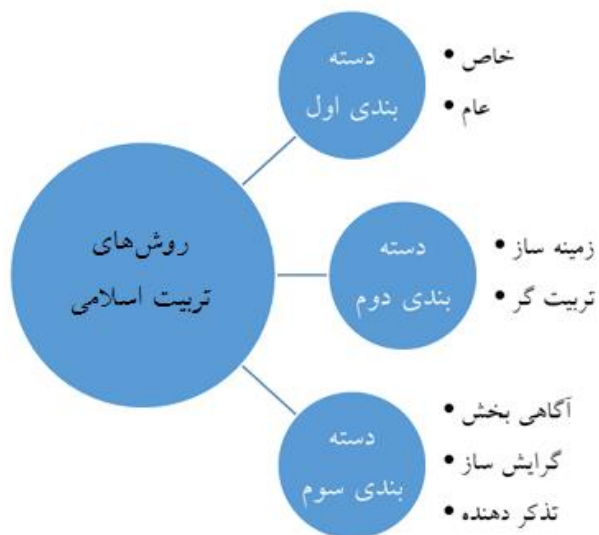
در روش‌های گرایش‌ساز متربی با برقراری ارتباط روانی با شناخت‌های خود، در وجدان خود نسبت به آنان تعهد عاطفی درونی می‌یابد و الزام درونی نسبت به پایبندی نسبت به مسائل و مواد تربیتی حاصل می‌شود.

۳- روش‌های تربیتی تذکردهنده

انسان در تراحمات دنیوی دچار غفلت شده اسیر شهوات و هوس‌ها می‌شود و از آگاهی‌ها و گرایشات فطری خود فاصله می‌گیرد. روش‌های تذکردهنده در مواقع بزنگاه یادآور آگاهی‌ها و گرایشات متربی می‌شود.

جدول ۳- روش‌های تربیتی آگاهی‌بخش، گرایش‌ساز و تذکردهنده

روش‌های تربیتی آگاهی‌بخش	روش‌های تربیتی گرایش‌ساز	روش‌های تربیتی تذکردهنده
نیروی فکر - پیشگیری و کنترل - داستان و امثال - استفهام - محاکمه - عقلی - آموزش گناهان - پرورش تفکر اخلاقی - تزکیه - بیان پیامدها - ساده بیان کردن مسائل - عبرت - پرهیز از ایجاد عادات غلط - الگوسازی - تکرار، تلقین.	ترغیب، تشویق و تهدید - پیشگیری و کنترل - عادت‌دادن - کیفر و پاداش - تکرار، تلقین - محبت و ملامفت - تکریم - پرهیز از معاشرت با صاحبان ردائل - مطایبه، تفریح و بازی - تحریک انگیزه‌های ایمانی - موعظه - الگوسازی - ایجاد فضای اخلاقی در جامعه - پرهیز از ایجاد عادات غلط - جذب و آراستگی - داستان و امثال.	یادآوری سرمایه‌های انسانی - ابراز توانایی‌ها - پیشگیری و کنترل - تبشیر و انداز.

تصویر ۲- انواع دسته‌بندی روش‌های تربیت اسلامی

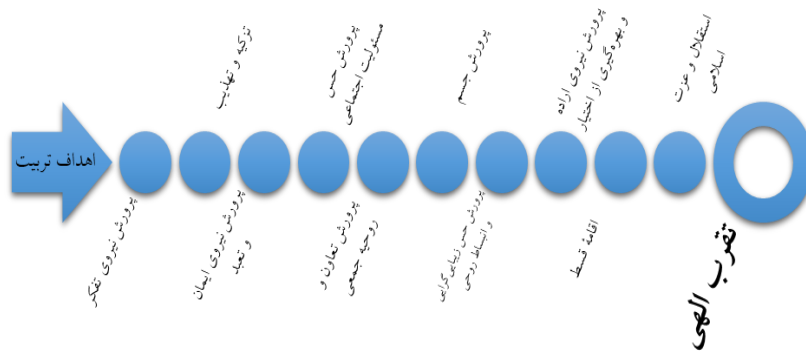
اهداف تربیت اسلامی

هدف غایی:

تقرب الهی

اهداف میانی:

- پرورش نیروی تفکر
- تزکیه و تهذیب
- پرورش نیروی ایمان و تعبد
- پرورش حس مسئولیت اجتماعی
- پرورش تعاون و روحیه جمعی
- پرورش جسم
- پرورش حس زیبایی‌گرایی و انبساط روحی
- پرورش نیروی اراده و بهره‌گیری از اختیار
- اقامه قسط
- استقلال و عزت اسلامی

تصویر ۳- اهداف میانی و غایی تربیت اسلامی

تربیت اسلامی را می‌توان به طور کلی فرایندی سه قسمتی دانست. مرحله اول آزادی معنوی یا تزکیه، مرحله دوم تعلیم است که خود شامل سه بخش تدبیر، تفکر و تعقل است. مرحله آخر این فرایند نیز تذکر به معنای یادآوری است. بر همین اساس می‌توان گفت که نقش و مسئولیت مربی در سه عرصه است: آزادی‌دادن و انسان را در تضادها گذاشتن، آموزش‌دادن و تعلیم‌دادن و راه رسیدن تا قله را نشان‌دادن و انسانی که گرفتار نسیان‌ها و غفلت‌هاست ناچار نیازمند تذکرها و یادآوری‌هاست و این هم مسئولیت سوم مربی است (صفایی‌حائری، ۱۳۹۰). در ادامه هر مرحله را به اختصار توضیح می‌دهیم:

تزکیه (آزادی معنوی)

«مربی باید فکر انسان را از جبرهای حاکم آزاد کند؛ از جبرهایی که در درون و بیرون، انسان را به بند می‌کشند. انسان گرفتار جبرهایی است: جبر تاریخ، جبر محیط، جبر وراثت، جبر تربیت، جبر طبیعت، از بیرون و جبر غریزه و جبر فکر و جبر عقل، در درون» (صفایی‌حائری، ۱۳۹۰، ۵۸).

«بشر اسیر غریزه‌ها، امیال و محیط و... است. بشر اسیر این نیروهاست و شوخی نیست. این نیروها در اعماق روح او نفوذ دارند و در نهاد او پا گرفته‌اند و در خون او نشسته‌اند. عشق شدیدتر و حب الله ما را از اسارت غرایز و حب نفس و حب دنیا آزاد می‌کند» (همان، ۶۶).

تعلیم

معرفت و شناخت، عشق را سبز می‌کند. ما عاشق آفریده شده‌ایم، با سنجش و مقایسه، معشوق و معبود را انتخاب می‌کنیم. عشق و نفرت و ترس در ما هست. ما با شناخت‌ها و

مقایسه‌ها، به این‌ها جهت می‌دهیم و آن‌ها رهبری می‌کنیم. این فرایند شناخت خود در سه مرحله قرار می‌گیرد:

۱- تدبر: تدبر تهیه مواد خامی است که فکر در آن کار می‌کند و با ترکیب آن‌ها به نتیجه‌هایی می‌رسد و شناخت‌هایی به دست می‌آورد. تدبر، زیر و رو کردن مسأله و یا حادثه و صحنه‌ای است که پیش‌آمده و ارزیابی کردن آیه‌هایی است که جلوه‌گری دارند و حتی پیش پا افتاده‌اند (همان، ۱۰۵). امام کاظم علیه السلام می‌فرماید: «مَا مِنْ شَيْءٍ تَرَاهُ عَيْنُكَ إِلَّا وَ فِيهِ مَوْعِظَةٌ» (بابویه‌قمی، ۱۳۷۶، ۵۰۹)؛ چیزی نیست که چشمانت آن را بنگرد، مگر آن که در آن پند و اندرز است.

۲- تفکر: «تدبر مواد خام را در درون ما تلنبار می‌کند. تفکر این مواد را مرتب و هضم می‌کند و شیره‌هایش را می‌مکد و فضولاتش را از حافظه بیرون می‌ریزد و سرزمین ذهن را برای مواد تازه دیگری آماده می‌کند. تنها تفکر کافی نیست. همانطور که رفتن برای رسیدن کافی نیست. مهم درست رفتن، چگونه رفتن و هماهنگی رفتن‌ها با نیازهاست و این یکی از وظایف خطیر مربی است» (صفایی‌حائری، ۱۳۹۰، ۱۱۶).

۳- تعقل: «از آنجا که فکر تحت تأثیر عوامل محیط، تربیت، وراثت، تلقین و تقلید و تاریخ قرار می‌گیرد، ضرورت نقد و سنجش و تعقل نمودار می‌شود. این شناخت ابتدایی هم، محکوم این عامل‌هاست و هم محدود و یک جانبه و بسته. درست است که فکر راه‌هایی را طرح کرده و از تجربه‌ها و با کمک حواس، مجهولاتش را به دست آورده، اما خود این راه‌ها محتاج سنجش و نقد هستند و اگر بدون این نقادی و سنجش، راهی شروع شود و کاری دنبال شود، درست این کار همانند دوربینی خواهد شد که یک نقطه را نشانه می‌گیرد و از یک زاویه عکس بر می‌دارد و در نتیجه این عکسبرداری و شناخت یک‌بعدی و سطحی باعث درگیری‌ها و محرومیت‌ها خواهد شد. نیرویی که این سنجش و نقادی را عهده‌دار است می‌توانیم عقل بنامیم و این سنجش را می‌توانیم تعقل بخوانیم» (همان، ۱۲۱).

تذکر

«مربی باید در برابر وسوسه‌ها و گم‌کردن‌ها و غرورها، سرمایه‌های انسان را بشمارد و بازارهای گرم‌تری را در نظر بیاورد و از دزدها و راهزن‌ها داستان‌ها بگوید. هنگامی که نفس با هوس‌ها و سرگرمی‌هایش مشغول می‌شود و از سرمایه‌های عظیم خود چشم می‌پوشد و غفلت می‌ورزد و از سودهای عظیم دل می‌کند، انسان به تذکرها نیازمند می‌شود.

هرکدام از این تذکرها و یادآوری‌ها انسان را از درنگ‌ها و رکودها و قناعت‌ها و غرورها و وسوسه‌ها و تحریک‌ها آزاد می‌کند و پیش می‌راند؛ چون هنگامی که انسان سرمایه‌های عظیم

خود را شناخت، ناچار به کار خدای بزرگ رو می‌آورد و در بازارهای بزرگ، تجارت راه می‌اندازد. کسی که سرمایه خودش را پنجاه تومان می‌داند، ناچار به شلغم‌فروشی تن می‌دهد، اما هنگامی که دو میلیارد تومان سرمایه سراغ داشته باشد، دیگر نه شلغم‌فروشی که به صادرات شلغم هم قانع نمی‌شود و از کارخانه‌های عظیم سر در می‌آورد» (همان، ۱۰۰-۹۹).

تصویر ۵- فرایند تربیت اسلامی

ویژگی‌ها و شرایط مربیان تربیتی

ویژگی‌های شخصیتی

- ایمان و رابطه با خدا
- اخلاص
- تواضع و فروتنی
- اعتراف به عجز و ناتوانی
- صبر و بردباری و موضع‌گیری سنجیده
- نخواستن پاداش
- صداقت در گفتار و کردار

ویژگی‌های شناختی

- کسب آگاهی مداوم و تکاپوی همیشگی برای تکامل خویشتن
- علم به کتاب و سنت
- تسلط بر اصول و روش‌های تربیتی

ویژگی‌های عاطفی

- خیرخواهی
- مهرورزی
- دلسوزی و دغدغه‌مندی
- نرمی در گفتار

ویژگی‌های مهارتی

- پرهیز از گفتار بدون عمل
- الگوی عملی همه‌جانبه برای متریبان
- عالم و معلم
- پرورش روح علمی
- انعطاف‌پذیری
- تقدم کردار بر گفتار
- فرصت و آزادی بیان دادن
- ایجاد جو ارتباط متقابل و مشورت
- جذابیت
- عدم تکلف و صحنه‌سازی
- محرک نیروی تفکر

عوامل و نهادهای متولی تعلیم و تربیت

- خانواده
- آموزش و پرورش
- دانشگاه
- حوزه
- صدا و سیما
- مطبوعات
- مساجد

تصویر ۶- نهادهای متولی تعلیم و تربیت

عوامل مؤثر در تربیت اسلامی

- محوریت اراده انسان
- اخلاص
- توکل و استعانت از خدا
- رعایت تقوا و کسب ایمان
- صبر و شکیبایی
- اهتمام به عبادات و معنویات
- محبت و ولایت اهل بیت علیهم السلام
- روحیه علم‌گرایی
- فعالیت و تحرک
- سخت‌کوشی و وجدان‌کاری
- توجه به جریان‌ات جامعه

موانع تربیت اسلامی

فردی (مربوط به متربی):

- یأس
- تکبر، خودخواهی و بلندپروازی
- ترس و عدم اعتماد به نفس
- غفلت
- تنبلی و راحت‌طلبی
- حق‌ستیزی
- ضعف دانش و بصیرت
- انتقادناپذیری
- ناشکیبایی

روش‌ها:

- تبیین نارسا و ناقص مفاهیم دینی
- ضعف در متبلورساختن زیبایی‌های اسلام و علو آن
- غفلت از مخاطب‌شناسی، تفاوت‌های فردی و زمان‌شناسی
- بی‌توجهی به اختلاف نسل‌ها
- عدم تناسب مطالب ارائه‌شده
- عدم جذابیت مطالب ارائه‌شده
- تحمیل و اجبار
- تحقیر، تمسخر، عیب‌جویی
- تندخویی و درشت‌گویی
- دوگانگی گفتار و کردار

محتوا:

- فهم معیوب از دین
- بی‌توجهی به پاسخگویی به سؤالات و شبهات به روز و میدانی
- آمیختگی مفاهیم دینی با سنت‌های ناروا، تعصب و تقلید
- منع بدون جایگزین
- تفسیر به رأی

فضای تربیتی:

- تغییر معیارهای الهی در جامعه

- ترویج مبانی و مظاهر فرهنگ غرب
- احساس کمبود فرهنگی و عقب ماندگی و در نتیجه تقلید کورکورانه از فرهنگ بیگانه
- گسترش فساد و فحشاء
- روحیه سازش‌پذیری و مداهنه با باطل
- همساز نبودن آهنگ‌های تربیتی از نهادهای متولی مختلف
- تسامح در مسئولیت‌پذیری
- اختلاف و تفرقه
- ظلم، ستم
- تبعیض و بی‌عدالتی
- فقر و غنای مفر

مریی:

- غفلت و عدم تهذیب نفس
- عدم دلسوزی و دغدغه‌مندی تربیتی
- تضاد قول و فعل تربیتی
- زیست مرییان در یک فضای آرمانی و منفک از فضای حقیقی حاضر
- ریاکاری
- خودبرتربینی و عدم احترام به مخاطب

رسانه و تربیت اسلامی

ضرورت ایجاد نگاه تربیتی در رسانه

بر همگان واضح است که در دهکده جهانی امروز وضعیت فرهنگ عمومی و نظام‌های ارزشی، بدون در نظر گرفتن هیچ حد و مرز جغرافیایی و عقیدتی، متأثر می‌شوند و تغییر می‌یابند. «با توجه به این وضعیت، یکی از عرصه‌های رقابتی جهان امروز عرصه فرهنگ عمومی است. کسانی می‌توانند در عرصه‌های رقابتی حضور یابند که قانونمندی‌های آن عرصه را خوب بشناسند، از آن‌ها استفاده کنند و هماهنگ با عملکرد آن قانونمندی‌ها حرکت کنند» (محمدی، ۱۳۹۳: ۴). پویایی هر نظام تربیتی در این است که اصول، روش‌ها و کارکردهای خود را از حالت ایستا خارج کند و بتواند خواسته‌هایش را متناسب با دگرگونی‌های محیطی شاداب و زنده نگه دارد (ظاهری‌راد، ۱۳۹۰). در چنین فضایی نباید انتظار داشت که بدون داشتن یک برنامه

حساب شده، دقیق و بنیادین، رسانه ملی بتواند بیشینه کارایی و اثربخشی خود را در عرصه تربیت اسلامی داشته باشد و یا حتی دچار کژکارکردهای تربیتی نشود.

علاوه بر مطالب اشاره شده همواره باید در نظر داشت که مدخل رسانه مهم‌ترین و کارآمدترین راه برای عنادورزی‌ها، خباثت‌ها و پیاده‌سازی طرح‌های عملیاتی جنگ نرم برای دشمنان انقلاب اسلامی است. باید توجه شود که این مطلب باری مضاف بر حالت پویایی‌های عادی فضای فرهنگ عمومی دارد زیرا اینگونه نیست که شما فرصتی پیدا کرده‌اید و می‌خواهید از آن برای صیانت از ملت و تربیت جامعه خود استفاده کنید؛ نه! بلکه شما از یک ناحیه تهدید می‌شوید و اگر وارد آن نشده و آن را دفع نکنید ضررهای جبران‌ناپذیری خواهید دید.

مقام معظم رهبری نیز در دیدارهای خود با مسئولان سازمان صداوسیما به این مهم اشاره فرموده‌اند: «شما ببینید که در وضع کنونی و با این جغرافیای فرهنگی و سیاسی و نظامی و اقتصادی موجود دنیا، چنین کشوری با این اهداف و با این موقعیت و جایگاهی که برای خود انتخاب کرده، در این جنگ رسانه‌ای چه موضعی دارد. طبیعی است که ما مورد تهاجم باشیم؛ یعنی هیچ شبهه‌ای نباید به ذهن راه بیاید در این‌که ما یکی از اهداف اصلی و اولی تهاجم رسانه‌ای هستیم. حالا ما در مقابل این تهاجم در این جنگ بزرگ و البته نابرابر، می‌خواهیم وظایفمان را انجام دهیم. چه کار باید بکنیم؟ شما ببینید کار ما چقدر سنگین و حساس است» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۱).

«امروز مهم‌ترین ابزار جنگ بین قدرت‌ها در دنیا رسانه است و امروز حتی قدرت‌های بزرگ هم با رسانه‌ها دارند کار می‌کنند. امروز تأثیر رسانه‌ها و تلویزیون‌ها و هنرها و این شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی اینترنتی و... از سلاح و از موشک و از بمب اتم بیشتر است. امروز دنیا، یک چنین دنیایی است. روزبه‌روز هم دارند این میدان را گسترش می‌دهند. من در آن جلسه به مدیرانمان عرض می‌کردم که امروز آرایش رسانه‌یی و فرهنگی که در مقابل جمهوری اسلامی قرار دارد، بسیار آرایش پیچیده، متنوع، متکثر، کارآمد و فنی و پیشرفته است. صدا و سیما یک تنه در مقابل این آرایش عظیم ایستاده و الحمدلله از عهده هم تا حالا برآمده است و من هم می‌خواهم به شما بگویم که تا حالا از عهده برآمده‌اید» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۳).

ظرفیت‌های رسانه برای نقش‌آفرینی تربیتی

رسانه با توجه به ویژگی‌های ذاتی منحصر بفرد خود می‌تواند جایگاه مؤثری در امر تربیت جامعه داشته باشد. جایگاهی که با توجه به سبک زندگی امروزه شاید بتوان گفت که بدون حضور و عملکرد رسانه خلاء مهمی در نظام تربیتی کشور بوجود خواهد آمد. باید با بهره‌مندی

مناسب و هوشمندانه از این ظرفیت به بیشینه کارکرد تربیت رسانه‌ای دست یافت. این ویژگی‌ها را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- ۱- مرتبی در طول عمر خود با رسانه همراه است. (تربیت مادام‌العمر)
- ۲- مرتبی در طول روز بیشتر اوقات با رسانه همراه است.
- ۳- مرتبی خود با میل و شوق درونی به رسانه مراجعه می‌کند.
- ۴- از لحاظ جمعیتی رسانه شمول بسیار بالایی از متربیان بالقوه را داراست.
- ۵- رسانه نسبت به سایر نهادها برای مرتبی سهل‌الوصول‌تر است.
- ۶- از آن جایی که در رسانه بافت تربیتی حاکم نیست و رسانه ذاتاً جذاب است، احتمال خستگی، دلزدگی و کلفت در مرتبی بسیار پایین است.
- ۷- رسانه به عنوان یک دستگاه تربیتی خیلی زودتر از سایر متولیان تربیت می‌تواند نسبت به مسائل تربیتی روز و اقتضائات جدید واکنش نشان دهد.

جایگاه رسانه در تربیت اسلامی از منظر امام خمینی

امام خمینی رسانه‌ها را عامل رشد، تقویت و تربیت صحیح نیروی انسانی جامعه و بالاتر از همه، مرکز انتشار تقوا در جامعه می‌دانستند. از نظر امام رسانه دستگاهی تربیتی است که باید ملت را روشن کند، مبارز، مستقل و آزادمنش بار بیاورد و از غرب‌زدگی بیرون آورد. از نظر ایشان چنانچه مطبوعات اصلاح بشود، رسانه‌های گروهی اصلاح بشود، یک جامعه اصلاح می‌شود و در این صورت حتی زمینه فسادهای دیگر موجود در جامعه نیز از میان برچیده خواهد شد (امام خمینی، ۱۳۸۹). این تعبیرات جایگاه بلند و مؤثر رسانه‌ها را در زمینه تربیت اسلامی در اندیشه‌های امام خمینی نشان می‌دهد. نگارنده با مطالعه نظرات امام خمینی در مورد رسانه‌ها، جایگاه و کارکردشان، بر این باور است که شاید بتوان گفت از منظر ایشان به عنوان یک فقیه و مجتهد عالم، آگاه به زمان، عادل، مذهب و دارای بینش عمیق اجتماعی و سیاسی، رسانه‌ها علت‌العلل اصلاح یا تباهی جامعه و مردم است.

جایگاه رسانه در تربیت اسلامی از منظر مقام معظم رهبری

مقام معظم رهبری در تعبیری جالب و تأمل‌برانگیز هدف صدا و سیما در جمهوری اسلامی را کشاندن انسان‌ها به سمت آن انسانی که اسلام و بینش انقلابی اسلامی، آن را می‌خواهد به وجود بیاورد، می‌دانند. از منظر ایشان برخلاف رسانه‌های غیردینی که مهم‌ترین هدف آن ایجاد سرگرمی و تفریح است، هدف اصلی رسانه مبتنی بر آموزه‌های اسلام، سازندگی مردم براساس این دین است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰).

«از نقش تعریف‌شده برای رسانه می‌توان نوع و شکل رابطه آن با جامعه را دریافت. از این رو، با تحلیل نظریات رهبری در می‌یابیم شکل رابطه رسانه می‌تواند آموزش - اصلاح و هدایت‌گری باشد. شما در حقیقت تنها اداره کنندگان دانشگاه عظیمی هستید که دانشجویان آن مردمند و همه اقشار جامعه در این دانشگاه وجود دارند» (باهنر و ترکاشوند، ۱۳۸۸: ۲۲)

«معظم له معتقدند که صداوسیما باید حقیقتاً به آن وسیله اعتلا تبدیل بشود و در خدمت تفکر انقلاب و اسلام و رسوخ این فکر _ با همه ملحقاتش _ در ذهن و فکر و روح و عمل مردم جامعه خودمان و نیز مردم دیگری که در شعاع تبلیغات صداوسیما قرار دارند باشد. محتوا باید آموزنده باشد، نه به معنای ساده‌آموزندگی، که فقط کسی درسی در آن جا بیان کند، بلکه آموزنده با همان معنای عمیقش، یعنی کیفیت‌دهنده و پرورش‌دهنده روح و فکر مخاطب خودش و جهت‌دهنده به تلاش و زندگی او» (زارع، ۱۳۹۰، ۹۴).

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

حرکت در جهت رشد و تربیت انسان‌ها اصلی‌ترین ویژگی یک رسانه دینی است (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰). این مفهوم در اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی به کرات قابل مشاهده است. امام خمینی رادیو و تلویزیون را مربی و معلم ملت، عامل رشد، اصلاح و تعالی آن‌ها و در یک کلام دانشگاهی عمومی می‌دانستند (امام خمینی، ۱۳۸۹) و مقام معظم رهبری هدف از صدا و سیما را کشاندن مردم به سمت آن انسان متکاملی که بینش اسلامی به دنبال آن است، می‌دانند (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۰).

تحقق کارکرد تربیتی وظیفه‌ای است که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر عهده رسانه ملی گذاشته شده است. در جای جای متن این سند به مناسبت‌های مختلفی جایگاه تربیتی رسانه‌ها، به خصوص رسانه ملی یادآوری و در سپهر تربیت اسلامی جامعه، بار سنگینی بر عهده این نهاد گذاشته شده است.

در میان پژوهش‌هایی که در حوزه دین و رسانه تا به حال انجام یافته است به ندرت به مفهوم کارکرد تربیت اسلامی در رسانه‌ها پرداخته شده است. این در حالی است که رسانه‌ها، خواه ناخواه وارد این عرصه شده‌اند ولی به خاطر عدم وجود تئوری‌هایی منقح در این زمینه، هیچ نسخه عملیاتی متقنی پیش روی خود نمی‌بینند. باید توجه داشت که «کارکرد تأسیسی و اصلی تمام رسانه‌های سنتی دینی (به جز مدارس علوم دینی) کارکرد ارشادی و هدایتی بوده است» (باهنر، ۱۳۸۵، ۱۴۱). این نشانگر اهمیت بحث تربیت اسلامی در فضای کلی فرهنگ اسلامی است؛ اما در قبال آن، چنان که شایسته است مبانی ورود به عرصه وسیع فرایند تربیت اسلامی و چگونگی اقدام در این حوزه برای رسانه‌ها تدوین نشده است.

در قدم اول برای پوشش این خلاء با مرور عرصه تربیت اسلامی از دیدگاهی رسانه‌ای، تلاش بر فراهم آوردن بستری مناسب برای تفکر رسانه‌ای در فضای تربیتی بوده است. بر این اساس می‌توان رسانه‌ها را به عنوان عنصری که بر اساس سبک زندگی امروزی ظرفیت بسیاری برای عملکرد در زمینه تربیت اسلامی دارند، شناخت. ابزاری که به دلیل نفوذ گسترده و عمیقی که دارد می‌تواند پشتیبان و حمایت‌گر مربیان اصلی جامعه از جمله خانواده، مدرسه و مسجد باشد و حتی خود در حرکتی مستقل می‌تواند کارکردهای تربیتی از جمله برانگیزاندگی تفکر، یادآوری ارزش‌ها، حساسیت‌زایی و گفتمان‌سازی تربیتی را داشته باشد.

منابع

- اصلانی، یاسر (۱۳۸۹) «روش‌های تربیت عقلانی بر مبنای اندیشه امام خمینی»، دانشور رفتار، سال ۸، شماره ۴۲، ص ۱۴۸-۱۲۹
- اصلانی، یاسر و بهشتی، سعید (۱۳۹۲) «تبیین الگوی تربیت عقلانی بر مبنای اندیشه امام خمینی (ره)»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۱، شماره ۲۰، ص ۹۲-۴۵
- اعرافی، علیرضا و موسوی، سیدنقی (۱۳۹۱) «تعریف تربیت و تطبیق آن بر حرکت فلسفی»، تربیت اسلامی، سال ۷، شماره ۱۴، ص ۲۹-۷
- بابویه‌قمی، محمد بن علی بن الحسین (۱۳۷۶) آمالی شیخ صدوق علیه الرحمه، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، تهران: انتشارات کتابچی.
- باقری، خسرو (۱۳۷۴) نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۷) رسانه‌ها و دین از رسانه‌های سنتی اسلامی تا تلویزیون، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
- باهنر، ناصر و ترکاشوند، علی اصغر (۱۳۸۸) «نظریه هنجاری رسانه‌ها از دیدگاه رهبران انقلاب اسلامی: از ۱۳۵۷ تا سی امین سال انقلاب»، پژوهش‌های ارتباطی، سال ۱۶، شماره ۵۸، ص ۹-۳۷
- پورکریمی هاوشکی، مجتبی و نادر بیگدیلو، آریان (۱۳۹۲) «اصول و روش‌های تربیت اسلامی با تأکید بر سوره کهف»، سراج منیر، سال ۴، شماره ۱۱، ص ۱۳۳-۱۱۱
- حسنی، محمدجواد (۱۳۸۰) «اهمیت و ضرورت تربیت دینی از منظر امام خمینی رحمه الله علیه»، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۵، ص ۶۵-۸۰
- حسینعلی‌پور، علی (۱۳۸۸) «بررسی آراء حضرت امام خمینی (ره) درباره تعلیم و تربیت با تأکید بر تعلیم و تربیت کودک»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۰)، (۱۳۸۱) و (۱۳۸۳) <http://farsi.khamenei.ir/speech>
- خمینی، سید روح الله (۱۳۸۹) صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها) (دوره بیست و دو جلدی)، تهران: نشر موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمه الله علیه.

- زارع، غلامرضا (۱۳۹۰) «بررسی و مطالعه دیدگاه‌های تربیت مقام معظم رهبری و کاربرد آن در برنامه‌ریزی درسی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تهران.
- سارلی، زبیده و محمدی، ناصر و مولایی، برزو (۱۳۹۶) «اصول، اهداف و روش‌های تربیت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه»، پژوهش‌نامه مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، سال ۱، شماره ۷. ص ۲۴۷-۲۲۵
- سلحشوری، احمد (۱۳۹۰). «حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی»، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. سال ۲، شماره ۶. ص ۵۶-۴۱
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰) سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
- شاملی، عباسعلی (۱۳۷۹) «در تکاپوی رسیدن به مدلی از تربیت اخلاقی در اسلام»، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲. ص ۴۶-۱۳
- صبحی طه، رشید ابراهیم (۱۹۸۳) التربیه الإسلامیه و أسالیب تدرسیها، عمان: دارالأرقم للکتب.
- صفایی حائری، علی (۱۳۹۰) مسئولیت و سازندگی، قم: نشر لیلہ القدر.
- ظاهری‌راد، جعفر (۱۳۹۰) «بررسی تحلیل تربیت دینی و چالش‌های پیش رو با تأکید بر آموزه‌های اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- فرحناک، فاطمه (۱۳۹۱) «ویژگی‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه علامه جعفری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- فروزان، حامد و نقیب السادات، سیدرضا (۱۳۹۵) «کارکرد تربیتی رسانه؛ گفتمان نوین ارتباطی مبتنی بر اندیشه اسلامی در ایران»، مطالعات رسانه‌های نوین، سال ۲، شماره ۸. ص ۱۳۷-۱۷۱
- محمدی، فرشته (۱۳۹۳) «ویژگی‌های رسانه تاثیر گذار منطبق بر آموزه‌های دینی»، مطالعات رسانه و امت، سال ۱، شماره ۱. ص ۱۲۳-۱۴۷
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۵) تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: نشر صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸) فلسفه اخلاق، تهران: نشر صدرا.
- مکارم‌شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۸۰) تفسیر نمونه، جلد ۱، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- ملکی، حسن (۱۳۸۳) «اصول تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه شهید مطهری رحمت الله علیه»، مصباح، سال ۱۴، شماره ۵۰. ص ۱۰۳-۱۲۶
- میرخندان، سیدحمید (۱۳۹۳) «رسانه و تربیت اسلامی»، دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران قم، چاپ نشده. <http://qomirib.ac.ir/index.aspx?pid=99&articleid=50734>
- واحدی، مریم و غربی ممسنی، فریده (۱۳۹۴) «واکاوی اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از منظر علامه محمدتقی جعفری»، اخلاق، سال ۱۱، شماره ۱۹. ص ۱۰۶-۸۳
- یگانه‌ریخته‌گر، جمیله (۱۳۹۰) «شیوه تربیت انسان قرآنی در نهج البلاغه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث.

* پیوست

ردیف	مشخصات منابع استفاده شده در بخش مطالعات اسنادی
۱	حاجی غنی، فاطمه (۱۳۹۳). فلسفه تربیت داستان‌های قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید باهنر کرمان.
۲	حسینعلی پور، علی (۱۳۸۸). بررسی آراء حضرت امام خمینی (ره) درباره تعلیم و تربیت با تأکید بر تعلیم و تربیت کودک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی.
۳	خیراللهی، زینب (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر قرآن و روایات با تأکید بر نقش مربی آسیب‌زا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده اصول الدین.
۴	زارع، غلامرضا (۱۳۹۰). بررسی و مطالعه دیدگاه‌های تربیت مقام معظم رهبری و کاربرد آن در برنامه‌ریزی درسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران.
۵	صادقی، گودرزی (۱۳۸۸). تبیینی از اصول و شیوه‌های تربیت اجتماعی در نظام تعلیم و تربیت اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور.
۶	ظاهری‌راد، جعفر (۱۳۹۰). بررسی تحلیل تربیت دینی و چالش‌های پیش رو با تأکید بر آموزه‌های اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران اهواز.
۷	فرحناک، فاطمه (۱۳۹۱). ویژگی‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه علامه جعفری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۸	ملاسلمانی، فرشته (۱۳۸۸). بررسی مبانی و روش‌های تربیت اجتماعی از دیدگاه امام سجاد علیه السلام در صحیفه سجاده. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی.
۹	موسوی‌نیا، سیدفاطمه (۱۳۸۸). بررسی اهداف و روش‌های تربیتی بر مبنای دیدگاه دینی - اسلامی دکتر علی شریعتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۰	یگانه‌ریخته‌گر، جمیله (۱۳۹۰). شیوه تربیت انسان قرآنی در نهج البلاغه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم حدیث.
۱۱	اشعری، زهرا؛ باقری، خسرو؛ حسینی، افضل السادات (۱۳۹۱). بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی. تربیت اسلامی، شماره ۱۵، ص ۸۹-۱۱۲.
۱۲	اصلانی، یاسر (۱۳۸۹). روش‌های تربیت عقلانی بر مبنای اندیشه امام خمینی (ره). دانشور رفتار. شماره ۴۲، ص ۱۴۸-۱۲۹.
۱۳	اصلانی، یاسر؛ بهشتی، سعید (۱۳۹۲). تبیین الگوی تربیت عقلانی بر مبنای اندیشه امام خمینی (ره). پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۲۰، ص ۹۲-۴۵.
۱۴	اعرافی، علیرضا؛ حسین‌پناه، علی (۱۳۹۳). نقش تخنگان دینی در تربیت دینی. اسلام و

- پژوهش‌های تربیتی. شماره ۱۱، ص ۴۴-۲۵.
- ۱۵ ایرانمنش، فاطمه؛ رستمی‌نسب، عباسعلی (۱۳۹۵). روش‌های تربیت عقلانی در «صحیفه سجادیه». معرفت. شماره ۲۲۸، ص ۲۶-۱۳.
- ۱۶ باقری، خسرو (۱۳۸۰). ماهیت و قلمرو تعلیم و تربیت اسلامی. روش‌شناسی علوم انسانی. شماره ۲۸، ص ۳۳-۲۳.
- ۱۷ بهشتی، سعید؛ رشیدی، شیرین (۱۳۹۲). روش‌های تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام رضا علیه السلام. عقل و دین. شماره ۸، ص ۱۰۲-۶۷.
- ۱۸ پورکریمی هاوشکی، مجتبی؛ نادر بیگدیلو، آریان (۱۳۹۲). اصول و روش‌های تربیت اسلامی با تأکید بر سوره کهف. سراج منیر. شماره ۱۱، ص ۱۳۳-۱۱۱.
- ۱۹ خنکدارطراسی، معصومه؛ سلحشوری، احمد (۱۳۹۲). عوامل تربیت فرهنگی از دیدگاه امام خمینی (ره). پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۲۰، ص ۱۳۳-۱۱۵.
- ۲۰ سارلی، زبیده؛ محمدی، ناصر؛ مولایی، برزو (۱۳۹۶). اصول، اهداف و روش‌های تربیت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه. پژوهش نامه مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، شماره ۷، ص ۲۴۷-۲۲۵.
- ۲۱ سلحشوری، احمد (۱۳۹۰). حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی. رهپافتی نو در مدیریت آموزشی. شماره ۶، ص ۵۶-۴۱.
- ۲۲ سلطانی‌رنانی، سیدمهدی (۱۳۸۷). تربیت اسلامی در پرتو نهج البلاغه. فرهنگ کوثر. شماره ۷۵، ص ۹۳-۸۴.
- ۲۳ شاملی، عباسعلی (۱۳۷۹). در تکاپوی رسیدن به مدلی از تربیت اخلاقی در اسلام. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۲، ص ۴۶-۱۳.
- ۲۴ صالحی، اکبر؛ مرادی، امیر؛ فیروزی، اسماعیل (۱۳۹۳). نگاهی جامع به تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه شهید مرتضی مطهری با تأکید بر اصول، اهداف و روش‌های تربیتی. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۲۵، ص ۳۷-۹.
- ۲۵ صمدی، معصومه؛ دوابی، مهدی؛ اقبالیان، طاهره (۱۳۹۱). مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر و اهل بیت علیهم السلام. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. شماره ۱۶، ص ۶۴-۳۷.
- ۲۶ ضرابی، عبدالرضا (۱۳۹۴). اهداف تربیت دینی از منظر قرآن کریم. معرفت. شماره ۲۰۸، ص ۶۶-۵۳.
- ۲۷ فقیهی، سیداحمد (۱۳۸۹). طراحی الگوی دسته‌بندی روش‌های تربیت اخلاقی. معرفت اخلاقی. شماره ۵، ص ۶۴-۴۵.
- ۲۸ کمیجانی، داوود؛ فریادرس، زینب (۱۳۹۴). آشنایی با ساختار تربیت دینی و راه‌کارهایی برای پذیرش آن در سنین کودکی. آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث. شماره ۲، ص ۱۸-۱.
- ۲۹ ملکی، حسن (۱۳۹۰). درآمدی بر اهداف، اصول و روش‌های تربیت در قرآن. پژوهش و

- اندیشه. شماره ۱۹، ص ۱۶-۳.
- ۳۰ موگهی، عبدالرحیم (۱۳۹۰). روش‌های تربیت دینی. منبر. شماره ۱، ص ۱۲۳-۱۱۶.
- ۳۱ نجفی، محمد؛ قربانی، منصوره؛ نصرتی هشی، کمال؛ شاهی، محمد (۱۳۹۳). روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی علیه السلام. پژوهش‌های اخلاقی. شماره ۱۷، ص ۱۲۷-۱۱۳.
- ۳۲ نساجی‌زواره، اسماعیل (۱۳۸۵). درس‌هایی از مکتب اسلام. سال ۴۶، شماره ۲، ص ۶۰-۵۱.
- ۳۳ باقری، خسرو (۱۳۷۴). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (چاپ سوم). تهران: انتشارات مدرسه.
- ۳۴ صفایی حائری، علی (۱۳۹۰). مسئولیت و سازندگی (چاپ هشتم). قم: نشر لیله القدر.
- ۳۵ مطهری، مرتضی (۱۳۹۵). تعلیم و تربیت در اسلام (چاپ هشتماد و نهم). تهران: نشر صدر.